

Rapport från lättvandrad naturguidning - Vintervandring i Alby naturreservat den 13 januari 2023

Martina Kiibus

Årets första guidning! Så roligt att vara igång igen! 25 deltagare (max var 25) trotsade vädret och kom med denna regniga januaridag. Den yngsta deltagaren var fyra år, en var 25 år, sen var det från cirka 40 och uppåt. Info via program från tidigare guidningar, hemsidan, vänner, Alby, biblioteket, inslaget där jag var med i Naturmorgon och min facebook-sida Martina Kiibus Naturguide. De flesta hade varit med tidigare men ungefär en fjärdedel var nya deltagare.

Temat för guidningen var vintern, hur våra växter och djur anpassar sig till vintern. Den fina snön hade tyvärr smält bort och det var som sagt regnigt. När jag rekade i tisdags var det också halt och det var fortfarande en del hala fläckar så jag hade mejlat alla och bett dem ta med broddar för säkerhetsskull. Jag hade också några till utlåning.

Vi samlades på busshållplats Öringe och gick in i Alby naturreservat. Berättade om själva reservatet och om guidningarna. Och – att våra vintrar blir allt mildare och varmare vilket ju är en effekt av klimatförändringen, något som märks mest ju närmare polerna man kommer.

Nästa stopp var en aspdunge, där vi tittade på hur man kan känna igen aspar på vintern och pratade om vilka utmaningar vintern innebär för våra växter och djur, dvs kyla, matbrist och torka. När det blir tjäle i marken kan växterna inte ta upp så mycket vatten de behöver, så för att inte förlora för mycket vatten så faller lövträd som aspar sina löv. Och innan de faller löven drar de in näringen till stammen. Näringen sitter knutet till klorofyll så när det gröna färgämnet dras in från bladen kommer de gula höstfärgerna fram.

Fortsatte till Kolardammarna och berättade om deras funktion som dagvattenrenare och att dammarna också innebär en ökad biologisk mångfald i form av mängder av olika sländlarver, skalbaggar och snäckor som lever i vattenmiljön. Dessa smådjur sover på vintern. Vi såg också fina spår av bäver. Det var en hel del bävergnag längs dammarna och på ön kunde man se dess hydda. Några gnag var helt färska, kändes som om de gjordes natten före! Bävern i sig innebär också att det blir fler skalbaggar och växter i våtmarkerna. Eftersom det var vintertema fokuserade jag bäverpratet på hur de klarar vintern. De är så kallade samlare, dvs de lägger upp ett förråd på botten av sjöar eller dammar av aspar och andra träd som de kan äta av under vintern.

I dammen såg vi också flera sångsvanar, så roligt. För flera av deltagarna blev det en av dagens höjdpunkter. Visade hur man kan skilja på sång- och knölsvan och så stod vi en stund och bara njöt av synen.

Vi fortsatte till den nedre dammen / våtmarken där en knipholk fick bli ingången till fågellivet i dammarna och vilka olika strategier fåglarna har för att klara vintern. Antingen stanna som gräsänderna eller flytta som knippan. Det som framför allt styr är tillgången på födan, dvs fåglar som främst lever på insekter flyttar medan fröätare stannar. Knippan är en så kallad kortdistansflyttare, den flyttar bara precis så långt den behöver, ofta inte längre än till Danmark. Ibland flyttar den inte alls. Medan lövsångaren, t ex, är en långdistansflyttare som flyttar till Afrika, söder om Sahara. Berättade också om silvertärnan som har rekord i långflytt och flyttar ända från Arktis till Antarktis och tillbaka, en sträcka på över 80 000! Rekordet är 96 000 km! Det allt varmare klimatet innebär ett förändrat beteende hos flyttfåglarna. Studier visar att kortflyttarna kommer tillbaka allt tidigare, medan långflyttarna lägger ägg tidigare.

Nästa stopp var en myrstack. Berättade om myrornas fascinerande samhälle och att myror och andra insekter är växelvarma, dvs de har samma temperatur i kroppen som i omgivningen. Så de sover sig igenom vintern. Myrorna övervintrar under jord i klumpar så att de kan få lite värme från varandra. Vilket innebär att det är lätt för myrätare som gröngöling eller grävling att få sig en munsbit. Det var tydliga spår av just grävling som hade ätit här. Som förde in oss på vad grävlingen gör på vintern, nämligen sover. Även om det inte är någon djupsömn, utan den kan vakna ibland och äta och gå på toa. Grävlingar är otroligt renliga av sig och vill inte ha toaletten inne i grytet.

Vi gick vidare till utloppet av dammarna som kantas av grovstammiga aspar. Berättade om reningen i dammarna, hur mycket tungmetaller och näringsämnen som renats ur vattnet på dess resa från inlopp till utlopp. Och pratade om asparna och deras betydelse för den biologiska mångfalden, en enda asp kan vara hem till över 1000 olika arter, varav 600 är knutna till just asp! Vi tittade på blemlav och hätt mossor som växte på asparna. Och de fina asptickorna som är typiska för äldre stående aspar. Tickorna rötter upp asparna så att det bildas bohål som hålhäckande fåglar kan bo i.

Vi tittade också på en asp vars rötter var klädda med olika mossor som cypressfläta och husmossa. På mossan var det som en filt av filtlav. Tittar man på undersidan är det som ett ludd som hindrar uttorkning. Förklarade skillnaden mellan mossor och lavar. Och så pratade vi om hur det kommer sig att mossan är vintergrön. Till skillnad från träd och blommor har mossorna inga rötter och kärl som transporterar vattnet nerifrån marken och ut i växten. Så det spelar ingen roll om det är tjäle eller inte. Istället tar alla celler upp vatten, så mossorna behöver leva fuktigt. Mossorna har också en förmåga att snabbt sänka sin ämnesomsättning vid tillfällig torka så att de inte torkar ut. I mossan växte stensöta som också är vintergrön, eftersom dess läderartade blad innebär ett skydd mot uttorkning.

Vi följde den meandrande Fnyskbäcken. Pratade om att det rinnande vattnet inte fryser lika lätt som stillastående vatten, så t ex strömstaren flyttar hit på vintern, där våra rinnande vatten inte fryser som norrlandsälvarna gör. Pratade också om hur viktiga livs- och spridningsmiljöer dessa meandrande vattendrag är för många vattenlevande växter och djur.

En död gran var full av unga klibbtickor, så snygga med sina orange-röda tillväxtzoner. Klibbtickorna pressar ut vatten ur granarna och torkstressar träden så att de till slut knäcks och lämnar fina högstubbar. De är också viktiga nyckelarter, dvs banar väg för många andra svampar och insekter som kräver inte bara död ved utan klibbtickerötad ved för att kunna leva. Med andra ord är klibbticka ett tecken på höga naturvärden.

Vi stannade också och tittade på en fantastisk dubbelstammad asp med otroliga fruktkroppar av aspticka. Även de visar på höga naturvärden eftersom de framför allt går på äldre levande aspar. På marken var det gröna blåsippeblad. Pratade om varför blåsippan har kvar sina blad över vintern medan vitsippor vissnar ner helt och lagrar sin näring i rötterna. Blåsippan är lite mer som mossorna, dvs de har knappt några rötter utan mer som en liten tuss under marken. Därav att blåsippan istället lagrar näringen i bladen och därav att blåsippan har så mycket svårare än vitsippan att spridas och därför är fridlyst.

Nästa stopp var en ihålig asp i kohagen, där kattugglan bor. Flera deltagare hade frågat innan om de kunde få se trädet där den berömda ugglan bor. Särskilt fyraåringen och hennes farfar hade stora förhoppningar. Så det fanns som en förväntan i gruppen. Jag gjorde mitt bästa för att säga att chansen var rätt liten, särskilt med tanke på det ruggiga vädret, men – den var på plats! Satt där så fint och tittade ut ur sin håla, medan vi stod och tittade på den. Alla såg den och tittade och fotade och förundrades. Och ja, det var också en av guidningens höjdpunkter! Jag berättade om kattugglan och hur viktigt det är med gamla ihåliga träd för den och våra andra hålhäckande fåglar. Kattugglan är en stannfågel och ett av de härligaste ljuden jag vet när vintern börjar övergå i vårvintern är just kattugglornas hoande.

Gick vidare till en fantastisk grovstammig ek som liksom aspen hyser en otrolig mångfald av mossor, lavar, svampar, insekter och spindlar. Bland annat ekticka, dagens tredje ticka som växte i flera fina grova knöliga exemplar på den här eken. Ektickan behöver ha solbelysta ekmiljöer, en naturtyp som minskar och därmed minskar också ektickan som är rödlistad, dvs en hotad art. Så även ektickan är ett tecken på Albys höga naturvärden.

Häriifrån fortsatte vi vidare genom hagen. Under en gran var det fullt av avgnagda granskott som ett spår från ekorre. De biter av årsskotten av gran under höst-vårvinter för att komma åt knoppanlagen. Ekorrens vinterstrategi är annars att den får tjockare päls och lägger upp ett förråd, precis som bävern. Deltagarna undrade också över en del lavar som växte på olika grenar, nämligen slånlav och blåslav. Överhuvudtaget var det en frågvis och härligt nyfiken grupp som ställde många frågor.

Så kom vi in i skogen och Sörmlandsleden. Väl inne i skogen stannade vi vid ett bestånd blåbär, som faller sina blad på vintern. Blåbärsriset är en viktig vinterföda för rådjuren, som ändrar sin diet som ett sätt att överleva vintern. Pratade om att vi borde lära oss av rådjuren och äta mer säsongsanpassat och klimatsmart. Tipsade om WWF:s klimatpyramider, i korthet handlar det om att äta efter säsong och att radikalt minska köttintaget. Med andra ord, bli mer som rådjur: Ät säsongsanpassat, ät vegetariskt och ekologiskt!

En liten kulle var klädd med olika mossor som lyste i olika nyanser av grönt. En fördel med regnet är att mossorna blir så vackra. Här växte cypressfläta, björnmossa, husmossa, kvastmossa och bräkenmossa. Kvastmossan bildar som mjuka kuddar så jag uppmanade deltagarna att gå fram och känna på den härliga mossan. Så fint att se hur de gick fram och smekte mossan och upplevde mossan med flera sinnen.

Vi gick upp lite i skogen till ett bestånd lingon som till skillnad från blåbär är vintergröna. Återigen pga dess vaxskikt på bladen som skyddar mot uttorkning. Vi tittade också på de granar och tallar som växte där som också har också ett vaxskikt som skydd, dessutom är deras blad inte lika stora och platta som lövträden, så det blir inte samma vätskeförlust.

Gick upp till en liten tallhäll. På en av tallarna växte det talticka, en ticka vars fruktkroppar dyker upp först när tallen är minst 100 år gammal, oftast är den snarare över 150-200 år och ibland till och med äldre än så. Taltickan är en så kallad signalart, som signalerar höga naturvärden.

En bit inne i skogen pratade vi om skogens däggdjur och att deras sätt att anpassa sig till vintern är att få vinterpäls, ibland också med en vitare färg som kamouflage. Sammanfattade också de olika strategierna som djuren har för att klara vintern;

- samla mat som bäver och ekorre m fl
- vinterpäls som rådjur, hare, räv m fl
- sova som grävling och björn och grod- och kräldjur, myror, snäckor och andra växelvarma djur
- flytta som fåglar men även groddjur
- ställa om dieten som t ex rådjur

Vi pratade också om att även om vintern är en utmaning så är våra växter och djur anpassade till vintern vilket innebär att det kan bli problematiskt när vintern uteblir eller blir för mild. Snötäcket blir som en mysig koja för t ex möss och näbbmöss. I rummet under snötäcket, det subnivala rummet, är det en jämn temperatur, vindskyddat och jämn luftfuktighet. Här kan de hitta saftiga rötter och en och annan daggmusk. När det inte är snö men ändå rätt kallt, blåsig och regnigt är det svårare att hålla värmen för dessa djur. Att det också blir så många temperaturväxlingar innebär att det kan bli mer skare som försvårar åtkomsten till marklevande lavar för renarna som får svårare att hitta mat.

Så var vi framme vid Ahlstorp. Berättade om båtsmanstorpet och dess historia och tog en fikapaus. Det är så bra vid Ahlstorp för det finns gott om sittbänkar och husväggar att luta sig mot, vilket passar bra på en lättvandrad guidning. Efter pausen pratade jag om hur fattigt och tufft livet i Ahlstorp var. Bad deltagarna fundera på hur torparna klarade vintern. Dvs de lade upp ett förråd, precis som bävern och ekorren. Och de (och vi) tar ju på oss varmare kläder, som vår motsvarighet till vinterpälsten. Numera tenderar vi ju också att flytta till varmare länder. Något som är ohållbart, iallafall om flytten sker med flyg. Samtidigt som livet i Ahlstorp var ohållbart ur andra perspektiv. Så utmaningen som vi måste förhålla oss till är att

hitta ett sätt att leva som är hållbart, både ekologiskt, socialt och ekonomiskt. Och det måste ske snabbt. Det finns ingen planet B!

Härifrån gick vi vidare till groddammarna, som vi anlade 2017. Berättade om syftet med dammarna och grodornas amfibiska liv. Och hur groddjuren övervintrar. De letar upp någon frostskyddad plats på land och sover. En sömn som är mer som en dvala, jämfört med grävling och björn som sover och vaknar till under vintervilan. En effekt av det varmare klimatet är att dessa djur vaknar tidigare på våren än förr.

Nästa stopp var järnåldersgravfältet vid utegymmet. Ett av Albys bygravfält. Visade också Uddbys motsvarande gravfält. Detta vittnar om att trakten varit bebodd åtminstone sedan järnåldern, vilket också efterledet –by är ett tecken på. Det som hände på järnåldern var att det blev kallare vilket gjorde att människorna i Mälardalen blev mer bofasta, började stalla djuren och därmed började slå ängsmarker för att ha vinterfoder till djuren. Dvs det förändrade klimatet tvingade fram en förändrad livsstil.

Vi gick vidare till Alby friluftsgård, där jag berättade lite om gårdens historia. Avrundande guidningen här så att de som ville kunde gå in och fika eller titta in i Naturens rum. Sammanfattade de olika strategierna som djuren och växterna har för att övervintra och hela guidningen. Pratade om att även om vintern innebär utmaningar för många så är det minst lika problematiskt när vintern uteblir. Växterna behöver frövila och många växter och djur behöver som sagt ett skyddande snötäcke. Vi är helt enkelt anpassade till ett klimat där vintern ingår som en av årstiderna. Så jag vädjade till deltagarna att ta klimatkrisen på allvar och agera utifrån det så att vi kan fortsätta njuta av härliga skidturer och livet på vår fantastiska planet!

Trots regnet var deltagarna som vanligt jättenöjda och glada över guidningen. Utöver sångsvanarna och kattugglan så var de främsta höjdpunkterna sällskapet, guiden och helheten eller Allt! En av de nya deltagarna tyckte det var en så bra blandning av hopp och allvar, att jag inte väjde för att lyfta klimatfrågan, men att det också hade varit så roligt med många skratt. Hon uppskattade också att vi gick i ett så långsamt tempo så att man hann ta in och se naturen och den inkluderande stämningen. Många sade också att det är så roligt att jag kan alla namn (tack vare att vi har förnamnen), att man känner sig sedd och att det skapar en personlig stämning. En ny deltagare arbetar på en annan naturskola och sade till mig efteråt att det var så tydligt hur viktig guidningen var för folks välmående. Och det är en viktig aspekt på guidningarna, att de både bidrar till en fördjupad relation med naturen och fysisk och psykisk hälsa och livskvalitet.